

Haman, Mordokaj og magten over jøderne

Af en imitators bekendelser

ELSE K. HOLT

ENGLISH ABSTRACT: René Girard's fundamental anthropology focuses on the concept of "mimetic desire". In this article, Girard's theory is applied to the relationship between Haman, the villain, and Mordecai, the hero, in the Old Testament Book of Esther. Their desire for the common object, the power over the Persian Empire and its king, leads to reciprocal violence inspired by mimetic desire. Haman persuades the king to write an edict instigating a pogrom against the Jews in Persia as revenge for an insult made by Mordecai. The pogrom is fended off by means of a counter-edict which allows the Jews to defend themselves. This leads to the slaughter of 75.000 Persians. In the social context, antique Judaism, however, this final violence against scapegoats might lead to a moral crisis that would dissolve the collective respectability. Thus, it makes sense to hide the violence in the carnivalesque effervescence which is present in the Purim feast, celebrating the victory over the Persians in the Book of Esther.

DANSK RESUMÉ: René Girards fundamental-antropologi, der fokuserer på begrebet "mimetisk begær", anvendes i denne artikel på forholdet mellem skurken Haman og helten Mordokaj i den gammeltestamentlige Esters bog. Deres begær efter det fælles objekt, magten over Perserriget og dets konge, fører til mimetisk inspireret, gensidig vold. Haman får kongen til at udstede et dekret om en pogrom mod jøderne i Persien som hævn over en fornærmelse fra Mordokaj, men pogromen afværges af et moddekret, som Mordokaj (og Ester) får kongen til at udstede, da Haman er faldet i unåde. Ifølge dette må jøderne forsvare sig, hvilket medfører drab på 75.000 persere. I den sociale kontekst, den antikke jødedom, kan denne afsluttende vold mod syndebugke imidlertid føre til en moralsk krise, der opløser den kollektive respektabilitet. Det giver derfor god mening at skjule volden i den karnevaleske effervescens, som er til stede i Purim-festen, der netop fejrer sejren over perserne i Esterbogen.

KEY-WORDS: *René Girard; mimetic desire; Book of Esther; Haman; Mordecai; collective violence; scapegoats; effervescence; antique Judaism; Purim.*

So erklären wir kurz und gut, dass es uns unmöglich ist, zwischen Haman und Mordechai einen Unterschied zu finden (D. Eduard Reuss).

Mardochai erweist sich als Hamans würdiger Nachfolger. Er ist Haman mit umgekehrtem Vorzeichen (Shalom Ben-Chorin).

Ud over covid-19-pandemien var et af de vigtigste emner i medierne (de redigerede såvel som de uredigerede, sociale) i slutningen af 2020 og begyndelsen af 2021 udpegelsen af syndebukke. Syndebukken som heuristisk værktøj er imidlertid ikke et nyt fænomen. Den er en central del af det idékompleks, der tager afsæt i begrebet 'det mimetiske begær,' som René Girard gjorde til omdrejningspunkt for sin tænkning, og som Hans Jørgen Lundager Jensen præsenterede for et dansk publikum i 1990'erne, dels gennem oversættelse, dels gennem sin fine lille introduktion til Girards verden fra 1991.¹

Girards "videnskabelige hypotese"² blev ved Hans Jørgens mellemkomst til en del af det videnskabelige fællesgods i det religionsvidenskabelige og teologiske miljø på Aarhus Universitet i slut-firserne og halvfemserne, kronet af et besøg ved Det Teologiske Fakultet af mesteren selv i 1990'ernes begyndelse. Mens vi andre pludselig så mimesis og syndebukke overalt, var 'first moveren' Hans Jørgen imidlertid snart på vej et nyt sted hen. Men evnen til at genkende syndebukkemekanismen er og forbliver ikke desto mindre relevant og nyttig, hvilket de seneste få års begivenheder i sporet på #MeToo-bevægelsen har skærpet fornemmelsen for. Ingen vigtig kulturinstitution har undgået udpegelsen af overgrebsmænd fra de ledende lag, der derefter forventedes at stille sig frem og undskylde i en offentlige bodsgang, og det samme gælder i det politiske liv. Den radikale partileder Morten Østergaard gik til grådkvalt bekendelse af en fejlplaceret hånd på et lår (og en derpå følgende løgn), overborgmester Frank Jensen i København gjorde det mere forbeholdent, hvorfor det ikke rigtig skaffede ro på den socialdemokratiske bagsmæk. Og endelig blev fødevareminister Mogens Jensen ofret, ikke som seksuel grænseoverskrider, men som et erstatningsoffer for statsministeren som bod for minkskandalen. Tiden vil vise, om det var nok.³

¹ Lundager Jensen 1991. En oversigt over Girards vigtigste værker findes i denne bog, side 111-12.

² Udtrykket er Hans Jørgens; se Lundager Jensen 1991, 7.

³ USA's tidligere præsident Donald Trump har også hævdet, at impeachment-sagen mod ham var udtryk for heksejagt fra det demokratiske partis side; se hans erklæring fra 14. februar 2021, hvori han bl.a. skriver: "This has been yet another phase of the greatest witch hunt in the history of our Country. No president has ever gone through anything like it, and it continues because our opponents cannot forget the almost 75 million people, the highest number ever for a sitting president, who voted for us just a few short months ago". Citeret fra

Om sydebukke og fællesskab

Jeg skal ikke her gennemgå hele René Girards "fundamental-antropologi".⁴ Det ville være ganske umuligt. Og som sædvanligt viser det sig også at være mere nyttigt for eksegeten at stjæle elementer fra den overordnede tankekonstruktion – en teori om alting – end partout at ville have alting til at passe. I den læsning af Esters bog, jeg vil præsentere i det følgende,⁵ er det to elementer fra den girardianske fundamental-antropologi, der gør sig gældende, tanken om et mimetiske begær og sydebukkemekanismen.

Det mimetiske begær kan beskrives som det begær efter et objekt, der deles af to personer, subjektet for begæret, der efterstræber objektet, og mediatoren for begæret, der allerede besidder objektet. Objektet kan være en ting – her kan henvises til kampen om legetøjet i børneværelset eller en person, fx en attraktiv mand – eller det kan være en egenskab, som det ses i Girards velkendte eksempel, Dostojevskijs "kældermenneske".⁶ Med en blanding af kærlighed, beundring og had begærer "kældermennesket" den nonchalante, som en tilfældig officer udviser over for ham, og lader sit liv styre af dette begær i årevis. "Kældermennesket" ønsker at komme til at ligne officeren, at efterligne ham mimetisk – og som vi ved (igen fra børneværelset), kan et sådant mimetisk begær føre til vold.

Ligner to personer hinanden for meget, således at de uundgåeligt begærer den samme genstand, som ingen af dem besidder, kan man tale om mimetiske tvillinger, og i sådanne tilfælde vil volden være næsten uundgåelig. "Enshed og vold er åbenbart to fænomener, der hænger nøje sammen" (Lundager Jensen 1991, 31). I barnekammeret vil volden som regel få ende; men bevæger vi os på et samfundsmæssigt plan, må volden så vidt muligt forebygges eller reguleres, så samfundet ikke går i opløsning i en "mimetisk krise". Hertil tjener religionen, defineret som "et system af forestillinger, fortællinger, handlinger og regler, der tjener som fundament for et samfund med *det formål at holde det fra at gå under i vold*".⁷ Forenklet kan dette system sammenfattes i én, fundamentalrite, offeret, der beskrives som "kollektiv vold" – en social konstellation,

<https://www.livemint.com/news/world/donald-trump-after-impeachment-acquittal-no-president-has-ever-gone-through-anything-like-it-11613270462034.html> (tilgået 16. februar 2021). Trump nægtede således at fungere som sydebuk, hverken for det republikanske parti, der ellers har voldsomt brug for en sådan til at samle partiet, eller for USA som sådant, der i de seneste år har oplevet en tiltagende polarisering af befolkningen.

⁴ Udtrykket er hentet i Lundager Jensen 1991, 32. Det følgende er baseret dels på en genlæsning af denne bog, dels på min gennemgang af fænomenet i Holt 2021, 90-104.

⁵ Hans Jørgen har naturligvis også beskæftiget sig med Ester; se hans gennemgang af Esters bog i Nielsen og Lundager Jensen 1998, 59-120. Heri fremhæver han bl.a. helten/heltindens helt oplagte narrative funktion som sydebukken, der redder kollektivet; Lundager Jensen 1998, 85-86.

⁶ Se Girard 1976; hertil Lundager Jensen 1991, 17-18.

⁷ Lundager Jensen 1991, 35; kursiv i originalen.

“alle mod én”.⁸ Ofringen af denne ene, syndebugken, samler og inddæmmer den kollektive vold, og samfundet kan for en tid vende tilbage til en rolig tilstand.⁹ Men syndebugken, der dør for de manges skyld, kan ikke være en tilfældig person; han eller hun må dels besidde en position, som kan begæres af de mange, dels anerkende sit ansvar for den samfundsmæssige ubalance og vold. Ideelt set er syndebugken derfor i det primitive samfund kongen. Men denne konge kan erstattes af et erstatningsoffer, fx en slave, der forud for ofringen vedkender sig skylden.

De mimetiske tvillinger i Esters bog

To af hovedpersonerne i Esters bog er uden tvivl mimetiske tvillinger, nemlig Mordokaj, den vise jøde, og Haman, den snu amalekit, der er i tjeneste som vesir, dvs. næstkommanderende, hos perserkongen Ahasverus. Fortællingen er i uhyre kort og ufuldstændig form, at hofmanden Mordokajs myndling, den smukke Ester, bliver gift med kong Ahasverus. Dermed bliver hun i stand til at forhindre en pogrom mod alle jøder i Perserriget, som Haman har planlagt som hævn over en fornærmelse: Mordokaj har nægtet at bøje sig for ham som for en konge. Mordokaj har imidlertid tidligere reddet Ahasverus' liv, og derfor bliver han hyldet offentligt iført kongelige klæder og ridende på kongens egen hest – og tilmed således ført rundt i hovedstaden af Haman. Planerne om pogromer har dog stadig tilslutning fra den uvidende konge, men forpures, da Ester ved et privat 'cocktailparty' afslører Haman som jødernes fjende nr. 1. Da Haman kaster sig bedende over dronningen på hendes sofa, tror kongen, at der er tale om et voldtægtsforsøg. Haman bliver henrettet i den galge, han tidligere havde rejst til Mordokaj,¹⁰ Ester overtager Hamans ejendom, og Mordokaj arver titlen som vesir. Dekretet om den planlagte pogrom kan dog ikke trækkes tilbage, men det bliver ved Ester og Mordokajs mellemkomst imødegået af endnu et dekret, der tillader jøderne at gøre modstand. På de fastsatte to dage dræber jøderne derfor deres fjender – 75.311 persere inkl. kvinder og børn – hvorefter de fejrer Purim i fryd og gammen. Esters bog er helligdagsfortælling til den karnevaleske jødiske Purimfest.

Som det ses, efterstræber Haman og Mordokaj begge det samme objekt, nemlig indflydelsen på kongen og dermed magten over Perserriget, symboliseret ved magten over jøderne i Persien (Holt 2021, 93). Haman får den ved historiens begyndelse, da kongen gør ham til vesir og overrækker ham sin seglring; Mordokaj får ved slutningen overrakt ringen af kongen og bliver “nummer to efter kongen” (Est 10,3). At det objekt, de begge efterstræber, er magten over (kongen af) Perserriget vises i kapitel 6. Her tror Haman, det er ham, der skal hædres for at redde kongen, og foreslår selv den hæderfulde ikklædning af kongens redningsmand i det kongelige tøj, men bliver dybt skuffet og rasende, da hæderen gives til rivalen Mordokaj. Rivaliseringen rækker imidlertid

⁸ Lundager Jensen 1991, 38, kursiv i originalen.

⁹ Hans Jørgen har bl.a. vist denne proces i en veloplagt diskuterende læsning af Erik A. Nielsens bog, *Den skjulte gudstjeneste*, Lundager Jensen 1988.

¹⁰ ... med en “erstatningsforbrydelse” som begrundelse. Se i øvrigt Hamans ‘egen’ fremstilling af forholdet i Davis 2002.

videre ud end til det personlige plan. Modsætningen mellem de to er også national eller etnisk, hvilket allerede antydes fra begyndelsen: Mordokaj benævnes som jøde (på hebraisk יהודי, judæer) og efterkommer af Saul,¹¹ mens Haman kaldes agagit (Est 3,1), dvs. efterkommer af amalekitterkongen Agag. Rivaliseringen har to intertekstuelle links bagud i Det Gamle Testamente, først til fortællingen i 1 Sam 15,1-9, hvor den israelitiske kong Saul udsletter amalekitterne, men sparer kong Agag og det bedste af krigsbyttet, og derfra, via Deut 25,17-19 ("Husk, hvad amalekitterne gjorde imod dig undervejs...") endnu længere tilbage i tiden til fortællingen i Ex 17,8-14 om, hvordan "amalekitterne kom og gik til angreb på israelitterne i Refidim", mens israelitterne var på vej ind i landet efter ørkenvandringen.

Sværd, drab og tilintetgørelse

Fjendskabet er altså urgammelt og nationalt-etnisk. Dette viser sig i selve graden af den mimetisk udløste vold. Haman reagerer tilsyneladende på en personlig fornærmelse (Est 3,1-5); men fordi han har hørt, at Mordokaj er jøde, vil han ikke "nøjes med at lægge hånd på Mordokaj alene", men "udrydde alle jøder, Mordokajs folk, i hele Ahasverus' kongerige" (Est 3,6). Mordokaj reagerer imidlertid parallelt ved at iværksætte en lige så overdimensioneret gengældelsesaktion, da han foranstalter nedslagtningen af 75.000 persere, mænd, kvinder og børn (Est 9,1-19). Paralleliteten understreges af teksten selv (Est 9,1):

I den tolvte måned, måneden adar, på den trettende dag i måneden, da kongens ord og lov skulle føres ud i livet, den dag, da jødernes fjender havde håbet at få magten over dem, skete det modsatte: Jøderne fik magten over deres modstandere.

Det giver således god mening at hævde, at rivaliseringen mellem amalekitten Haman og judæeren Mordokaj er mere end blot en mimetisk rivalisering om magten i perseriget. Det er en strid om det jødiske folks overlevelse i diasporaen. Rundt om de eksilerede jøder er der tilsyneladende en folkemængde, der ønsker deres udslettelse, en folkemængde, der repræsenteres af Haman. Han er i sig selv en dobbeltperson som på den ene side er en fremmed (amalekit), på den anden side perserkongens officielle repræsentant, der kan manipulere den viljeløse konge efter sit eget formål (se fx Est 3,1-15).¹² Men i og med deres gengældelsesaktion bliver også jøderne (der ved bogens begyndelse beskrives som "et folk, der lever spredt og isoleret blandt folkene i alle provinserne i dit kongerige. Deres love er forskellige fra alle andre folks, og kongens love følger de ikke", Est 3,8), til ét folk. Gengældelsen for den intenderede, men afværgede vold mod jøderne i mordet på deres persiske naboer, samler de spredte jøder til én gruppe, ét folk. Den mimetiske vold har spredt sig som ringe i vandet fra to rivaliserende mænd til to folk, der kæmper for deres overlevelse.

¹¹ Mordokajs stamtavle antydes blot i Est 2,5 i en konvoluteret form og er for en historisk betragtning noget uklar, men den litterære reference til Saul er ubestridelig.

¹² Også på den måde er han en fordobling af helten Mordokaj, der er jøde, men dog tilknyttet den persiske hofstab (Est 2,20).

Purim, vold og karnevalesk effervescens

Hvorfor opstod nu denne historie som helligdagslegende blandt jøder i diasporaen?¹³ Mit bud er – og jeg har andetsteds argumenteret grundigere for det, end det er muligt her (Holt 2021) – at fortællingen tjener til at samle diasporajøderne som et *ethnos*. Den bruger et ganske vist påstået (fortællingen i Esters bog har ingen historisk realitet), kollektivt og selvvalgt trauma til at samle flokken.¹⁴ Men måske er dette en farlig strategi. For det kunne se ud, som om det også er en fortælling, der har brug for syndsforladelse. Egentlig kunne man jo forestille sig, at nedslagtningen af perserne ville være det offer, der kunne samle de adskilte jøder i Persien. Men i den større sociale kontekst, den antikke jødedom, hvor fortællingen fungerer som grundlæggelsesmyte, kunne en anklage om blodsudgydelse ikke alene føre til anti-semitisme (som antaget af Shalom Ben-Chorin i 1930'erne; Ben-Chorin 1938, 19), men også til interne moralske problemer. Som jeg har argumenteret for andetsteds, må den kollektive volds brutalitet skjules som “des choses cachées depuis la foundation du monde”.¹⁵ Den kollektive brutalitet behøver en anden betegnelse, “selvforsvar”. I sidste ende er den kollektive krise nemlig ikke adskillelsen af jøderne i alle de persiske provinser; krisen er den vold, der truer med at opløse den kollektive respektabilitet.

Denne vold skjules nu i den karnevaleske venden op og ned på tilværelsen, som Purimfesten repræsenterer.¹⁶ Og netop festens kollektiviserende effekt (hos en anden af Hans Jørgens ‘helte’, Émile Durkheim, kaldet “effervescensen”¹⁷) fungerer fremragende som et sådant remedie mod den moralske krise.

Dét kan meget vel være fortællingens historisk-sociologiske baggrund i et “chosen trauma”. Men på det narrative niveau fortælles der først og fremmest om to små mimetiske tvillinge-mænds kamp om magten i barnekammeret, det overdådige Perserige med den tåbelige kong Ahasverus i rollen som storebror. I dette spil er og forbliver dronning Ester kun en brik.

¹³ Man kan med god ret undersøge dens traditionshistorie og med lige så god ret undersøge dens relation til de religiøse forhold i Perseriget. Hans Jørgen har redegjort herfor i Nielsen og Lundager Jensen 1998, 65-80. Det er imidlertid ikke relevant i den aktuelle sammenhæng.

¹⁴ Om kollektive og selvvalgte (‘chosen’) traumer, se blandt mange andre Volkan 2002.

¹⁵ *Things Hidden Since the Foundation of the World*, endnu en af Girards berømte titler, Girard 1978. Se Holt 2021, 107-37.

¹⁶ Mange, især jødiske, kommentatorer understreger det karnevaleske ved Esters bog, som eksempel *instar omnium*, se Adele Berlins fremragende kommentar, Berlin 2001.

¹⁷ En glimrende introduktion på dansk til Durkheims tankeverden findes i Baunvig 2013, 157-178. Man kan med en vis ret betragte Durkheims og Girards fremstillinger af fællesskabsskabelse som hhv. “the light and the dark side of the force”.

LITTERATUR

Baunvig, Katrine Frøkjær

2013 *Forsamlingen først: N.F.S. Grundtvigs og Émile Durkheims syn på fællesskab*, ph.d.-afhandling, Center for Grundtvigforskning, Aarhus Universitet.

Ben-Chorin, Shalom

1938 *Kritik des Estherbuches: Eine theologische Streitschrift, "HEATID"*, Salingré & Co.

Berlin, Adele

2001 *Esther. The JPS Bible Commentary*, The Jewish Publication Society.

Davies, Philip R.

2002 "Haman the Victim", in: Philip R. Davies, ed., *First Person: Essays in Biblical Autobiography*, Sheffield Academic, 137-154.

Girard, René

1976 *Dostoïevski – du double à l'unité*, Éditions Grasset & Fasquelles. Dansk oversættelse ved Hans J. Lundager Jensen 1991, *Dostojevskij – Fra dobbeltgænger til enhed*, Forlaget Anis.

Holt, Else K.

2021 *Narrative and Other Readings in the Book of Esther. Library of Hebrew Bible/Old Testament Studies 712*, Bloomsbury T & T Clark.

<https://doi.org/10.5040/9780567697639>

Lundager Jensen, Hans J.

1988 "Det flygtige fællesskab (eller rettere sagt: Teach Me, Tiger) - et foredrag", *Fønix* 12, 146-160.

1991 *René Girard*, Forlaget Anis.

Nielsen, Erik A.

1987 *Den skjulte gudstjeneste: en fantasi*, Gyldendal.

Nielsen, Kirsten & Hans J. Lundager Jensen

1998 *Ruths Bog, Esters Bog, Højsangen* fortolket, Det Danske Bibelselskab.

D. Eduard Reuss

1894 *Das alte Testament*, vol. 7, Braunschweig Schwetschke.

Volkan, Vamik D.

2002 "Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas: An Aspect of Large-Group Identity", *Group Analysis* 34, 79-97.

<https://doi.org/10.1177/05333160122077730>

*Else K. Holt, lektor emerita
Gammel Testamente, Aarhus Universitet*